

KOLONISEREND EUROPA

De koloniale periode van de Europese geschiedenis

Kolonisatie en kolonialisme

De Europese overheersing begon met de ontdekking van Amerika (1492) en de opening van de zeeroute naar Indië (1497). Ze duurde geen vijf eeuwen, dit is minder dan een tiende van de huidige geschiedenis van de mensheid en een duizendste van het menselijk verleden. Hoewel kort van duur, verspreidde ze zich over de hele aarde en werd ze het meest universele fenomeen tot op heden. Na een wereldwijde uitstraling volgde een snelle ondergang: de westerse kolonisatie was slechts een flits.

Beschuldigingen

Veel wordt haar ten kwade geduid: in Zuid-Amerika en Mexico de uitroeiing van de bevolking door Spaanse conquistadores, in Australië die van de aborigines, in Noord-Amerika de oorlogen tegen de indianen en de deportatie van de overlevenden naar reservaten, in China de gedwongen invoer van opium en zowat overal de invoer van alcohol, de veroveringsoorlogen in Afrika en Centraal Azië, de slavenhandel, enz.

Ze wordt ook beschuldigd van misdaden tegen de geest: de wilde vernietiging van de beschavingen van Azteken en Inca's, het verval van de hindoe- en Chinese beschavingen, de wereldwijde cultuurverarming door de vervlakking van de diversiteit en het opdringen van intellectuele, artistieke, filosofische en morele opvattingen, het overschaduwen van de andere levenswijzen en het opleggen van westerse kant-en-klare gedachten aan de menselijke geest.

Op het vlak van de economie worden haar de teleurgang van de textielindustrie en het vakmanschap in Indië aangerekend, de wereldwijde plundering van grondstoffen, de onderontwikkeling van het overgrote deel van de wereld. De ontwikkelingskrachten die de andere samenlevingen onvermoed herbergden, zouden we hebben gefnuikt door het vernietigen van hun traditionele maatschappelijke structuren, het afremmen van hun bewegingsvrijheid en elitevorming, en het instellen van een bureaucratische en monetaristische orde.

Terecht of onterecht ging het Westen gebukt onder deze zware beschuldigingen en leek het zich aanvankelijk te willen verdedigen door met de vinger te wijzen naar de leer van het kolonialisme en naar de koloniale, als een maatschappelijke groep die op een of andere wijze in de marge zou hebben geleefd van een wezenlijk humanistische en edelmoedige samenleving. Deze zondebokken werden inderdaad vaak op de korrel genomen door de nieuwe leiders in de derde wereld, die op zoek waren naar idealen voor hun bevrijdingsbewegingen of later naar een alibi voor de moeilijkheden die ze ontmoetten. Het was minder compromitterend de schuld te geven aan een kolonialisme waarin niemand zich wilde erkennen dan aan liberale of communistische opvattingen.

Beweegredenen

De Europese expansie beantwoordde in feite aan zeer verschillende motieven: imperialistische, mercantiele, militaire, ideologische, politieke, religieuze, enz. Deze motieven vermengden zich, naargelang de landen en de tijdstippen, op zeer verschillende wijzen. De islamitische expansie kan in verband worden gebracht met religieus proselitisme, de koloniën van de oude Grieken met een maritieme en commerciële roeping, de Romeinse veroveringen met imperialisme. Anderen wilden hun grenzen veilig stellen of die almaar oost- of westwaarts verschuiven, toegang krijgen tot grondstoffen of de controle verwerven over verkeerswegen. De Europese expansie heeft al deze beweegredenen samengebracht. Heiligen en piraten, missionarissen en rovers, ambitieuze zakenlui en vluchtende migranten, gekke avonturiers en strakke puriteinen mengden zich onder elkaar. Heel Europa trok er op uit om de wereld te veroveren, bezielde met zijn religieuze en morele opvattingen, vertrouwend op zijn militair en technisch arsenaal, tuk op winst of nieuwsgierig naar kennis. De bijenkorf zwermde uit en dreef zowel het beste als het slechtste van wat hij bevatte naar buiten, en dan nog eerder het buitensporige dan het middelmatige of onbeduidende.

De betekenis van de woorden levert ons vaak de betekenis van de dingen. In zijn huidige betekenis, die niet meer die van de Oudheid is, verschijnt het woord 'kolonie' pas in de 16e eeuw, heel wat later gevolgd door de afgeleide termen 'koloniseren', 'koloniaal', enz. De term 'kolonialisme' verschijnt pas in de 20e eeuw en krijgt snel een pejoratieve bijklank. Hij kwam goed van pas toen de derdewereldlanden onafhankelijk werden, al was het maar om de vervelende beschuldigingen tegenover de vroegere moederlanden en de verantwoordelijkheden van de nieuwe leiders te verdoezelen.

In feite is er nooit een leer, een filosoof of een profeet van het kolonialisme geweest, zoals er wel een Adam Smith was voor het liberalisme en een Karl Marx voor het communisme, maar er waren wel degelijk kolonialen.

De kolonialen

Wat hebben die kolonialen dan gedaan sinds ze werden gezien als een afzonderlijke sociale groep, toen mensen voorgoed wilden uitwijken en niet voor de duur van een verovering of onderneming? Zij wilden zich dus overzee gaan vestigen, tussen of naast de autochtone bevolkingen, en er duurzame activiteiten uitoefenen, uitwisseling tot stand brengen tussen deze bevolkingen en hun land van herkomst. Want dat zijn de eigenschappen die hen onderscheiden van de conquistadores, de kooplui en de emigranten die de wereld hebben doorkruist sinds het einde van de 15e eeuw.

De westerse suprematie was gegrondvest op een klaarblijkelijke professionele en wetenschappelijke voorsprong en op maritieme, militaire en commerciële technieken. Derwijze heeft ze snel de hele wereld gestructureerd. De noodzaak om overal de veiligheid van de expedities, de handelsovereenkomsten en de ondernemingen te verzekeren maakte een einde aan de zeeroverij, het banditisme, de razzia's, de stammenoorlogen en de kleine potentaten. Dankzij duurzame vestigingen werd in hun omgeving een stabiele orde opgelegd, werden de aanlegplaatsen en de bevoorrading beveiligd en de bescherming van de reizigers verzekerd. Hun macht, die zich tegelijk van de verre administratie in het moederland en van de leiding der militaire en maritieme expedities onderscheidde, verzekerde grotendeels met eigen middelen de opleiding van de plaatselijke kaders en zorgde voor politiediensten. Ook moest de naburige bevolking worden gestabiliseerd, waartoe een minimum aan welvaart en rust nodig was. Sociale plagen als kannibalisme, kindermoord, tovenarij en foltering moesten worden uitgeroeid en haar bestaan georganiseerd met markten, geld en productieve teelten. In menig opzicht kwamen deze behoeften trouwens zowel de hebzucht van de kooplieden als de spirituele en morele waarden van het christendom tegemoet, vooral die van het katholieke universalisme. Men heeft trouwens nooit goed geweten wat eerst kwam, bezitsdrang of spiritualiteit.

Ontstaan van nieuwe naties

Leger, politie, gerecht, financiën, economie, administratie: die elementen van een staatsstructuur werden geleidelijk door permanente openbare en privé-instellingen opgericht naast de plaatselijke samenlevingen, die men van buitenaf wilde structureren, zonder er grondig binnen te dringen. De kolonisator wilde de traditionele instellingen en levenswijzen van de betrokken bevolkingen handhaven, ook indien hij zijn eigen instellingen voor eigen gebruik beter achtte. Hier ligt de oorsprong van de koloniale steden met gescheiden Europese en inlandse wijken, van het onrechtstreekse bestuur, van de dubbele economie en van de discriminatie die men nu beledigend vindt.

De noden van leger, bestuur en handel, maar ook van de evangelisatie, maakten het noodzakelijk de mankracht op te waarderen door onderwijs, ontwikkeling van mondelinge en schriftelijke uitdrukkingsmiddelen en vervanging van de ontelbare talen en dialecten door verkeerstaal. Zo kwamen er boven de streekgebonden tradities culturen tot stand die de nieuwe staten het aura meegaven van een zekere culturele identiteit. Versterkt door het gevoel van een gezamenlijke bestemming, hield deze de kiem van staatsgedachte en eenheid in zich.

Men kan zeggen dat de staatsgrenzen binnen Afrika getrokken werden in Europa, om erop te wijzen dat ze kunstmatig zijn, maar men moet eraan toevoegen dat het optreden van de kolonisatoren, in hun voetspoor gevolgd door de vaders der nieuwe staten, ze een nationale consistentie hebben gegeven, die nu erkend is. In deze evolutie hebben de onderwijsnetten en de plaatselijke geestelijken een belangrijke rol gespeeld.

Universalisme

De geschoolde, verwesterde (hoewel ze dit graag ontkennen) en verstedelijkte elites hebben de macht van de traditionele gezagsdragers overgenomen. Daardoor konden de instellingen en de politieke en economische machtsorganen door meer universele opvattingen worden geboetseerd. Partijen, vakbonden, regeringen, parlementen en kerken gelijken op onze Europese voorbeelden, ook als ze niet altijd gelijkwaardig zijn. De humanistische opvattingen van het Westen dienen overal als referentiepunt en als norm, hoewel de toepassing ervan vaak gebrekkig is of hinder ondervindt.

Het valt niet te loochenen dat in weerwil van de christelijke opvattingen, uitgedragen door veel veroveraars en emigranten, de Europese expansie veel mensenlevens heeft gekost door wapengeweld, epidemieën, alcohol of ontworteling. Maar hoeveel zouden er zijn omgekomen door andere, onvermijdelijke contacten met andere mensen en andere opvattingen? De geschiedenis vindt steeds meer sporen van overweldigde volkeren en verdwenen beschavingen.

Het kan niet worden betwist dat de gezondheidszorg die in de koloniën werd georganiseerd, veel meer mensenlevens heeft gered dan er mensen werden gedood in al de slachtpartijen en epidemieën sinds het ontstaan der mensheid. De demografische boom in de derdewereldlanden is zo indrukwekkend dat sommigen het Westen verwijten deze te hebben geprovoceerd en middelen vragen om hem in te dijken. De commerciële distributienetwerken en de missionaire en caritatieve organisaties hebben de hongersnoden uitgeschakeld, maar dat slechts zolang de kolonisatie duurde.

Tenslotte moet ook de verwezenlijking van verbindingswegen op het actief van de kolonisatie worden geboekt. Ze hebben geïsoleerde bevolkingen en economieën ontsloten, lege ruimten en ontoegankelijke zones opengesteld, de exploitatie van grond en ondergrond door plaatselijke of vreemde ondernemingen mogelijk gemaakt en de uitwisseling van gedachten en goederen tussen alle mensen vergemakkelijkt.

Het structureren van de moderne wereld werd verbazend snel verwezenlijkt: in minder dan één duizendste van het tijdsverloop sinds haar ontstaan werd bijna de hele mensheid georganiseerd in haar woongebieden en relaties en werd ze begiftigd met instellingen, beginselen en regels uitgaand van kleine groepjes mensen die allen afkomstig waren van die kleine Euraziatische kaap.

Deze organisatie is niet het resultaat van een voorbedachte 'kolonialistische' doelstelling, noch het werk van de kolonialeen alleen. Deze waren niet de uitvinders van de modellen en ideeën waarvan ze de dragers waren en evenmin van hun werktuigen en technieken. Met hun handen alleen konden ze niet veel uitrichten. Ze waren weinig talrijk, slechts een golf in een oceaan van mensen komend uit de nacht der tijden.

Zonder het moederland en de plaatselijke bevolkingen waren ze onmachtig. Maar, steeds op de grens van twee samenlevingen, hebben ze de reacties van weerszijden gekatalyseerd in de zin van toenadering tussen de mensen en van orde die opduikt uit de chaos.

En nu?

Men vraagt vaak aan oud-kolonialen die terugkeren van een recente reis naar Congo wat onze vroegere leerlingen van ons denken. Het wordt moeilijk om een antwoord te krijgen, want in een land waar de levensverwachting amper vijftig jaar is, worden de plusvijfveertigers zeldzaam, namelijk zij die enkele persoonlijke herinneringen kunnen hebben bewaard van de koloniale tijd. Ze zijn opgegaan in een samenleving die een nieuwe cultuur heeft geschapen en zich nieuwe ideeën heeft gevormd. Het zou weinig tactvol zijn hen hieruit los te weken met vragen die snel geïnterpreteerd zouden kunnen worden als politiek of revisionistisch getint. Maar hun altijd warm onthaal en de persoonlijke herinneringen die ze ophalen zeggen meer dan veel woorden.

Uit gesprekken en plaatselijke kranten doet men de indruk op dat het koloniale systeem nog steeds zeer negatief wordt beoordeeld en verbonden blijft met een beeld van minachting, dwangarbeid en verplichtingen, waarvan nochtans niemand van de huidige bevolking persoonlijk het slachtoffer kan zijn geweest. Maar zodra men meer concreet wordt, gaat men akkoord om te erkennen dat men in de koloniale tijd beter leefde. Koopkracht, gezondheidszorg, vervoer, veiligheid, enz. waren beter verzekerd. De grote koloniale instellingen zoals de administratie, de magistratuur, het leger, de maatschappijen en de missies worden altijd vermeld als tot voorbeeld kunnend strekken voor de overeenkomstige huidige instellingen. De Belgen, nog steeds min of meer in samenhang gezien met de persoon van Koning Boudewijn, worden naderbij en meer begrijpend bevonden dan de 'vreemdelingen'.

Men erkent graag dat er een nieuwe cultuur is ontstaan met de kolonisatie, waarin de godsdienst en de taal van de kolonisator zich op het hoogste vlak hebben geïntegreerd, dat van de uitmuntendheid die men moet bereiken om deel uit te maken van de elite. Zonder daarom de traditionele waarden te negeren: zowel de clan- en stamsolidariteit als de cultus van de voorouders hebben een grote kracht bewaard in de geesten. Ook het christendom heeft bantoeaccenten gekregen. Kunst en letterkunde gedijen en ze lijken dichter te staan bij de oude autochtone regels dan bij de onze. Men werkt aan de voorstelling van een verleden, dat ook het onze niet meer is: nationale geschiedenissen worden geschreven voor de meerdere eer en roem van hun schrijvers, of het nu gewone lieden zijn dan wel geleerden.

Alles bijeengenomen is een nieuwe wereld ontstaan. Hoewel de koloniale orde schijnbaar verdwenen is, blijft ze nieuwe diversiteiten scheppen.

De Europese kolonisatie: ontwikkeling der ideeën

Een theologie van de kolonisatie

In 1493 verdeelde Paus Alexander VI de aarde tussen Spanje en Portugal. De meridiaan 370 mijlen westwaarts van de Kaapverdische eilanden werd de grens tussen twee wereldrijken: alles ten westen zal toebehoren aan Spanje, alles ten oosten aan Portugal. Welke waren de motieven van deze verre voorloper van Yalta (de politiek der 'blokken') en Helsinki (de onschendbaarheid der grenzen)? De katholieke godsdienst moest overal worden verheerlijkt en verspreid, en de barbaarse volkeren onderworpen aan het Geloof. Spanje en Portugal beheersten de zeeën en moesten zich daarmee belasten.

Rond 1550 vaardigde de Indische Raad te Valladolid, na een lang debat tussen geleerden en theologen, nieuwe wetten uit voor de Spaanse vestigingen. Dit debat werd beheerst door de ideeën van de dominicanen Las Casas, bisschop van Chiapa in Mexico, en Vittoria van de universiteit van Salamanca. De wereldlijke soevereiniteit van de paus over de gronden en de rechten van de vorst volstonden voor hen niet meer om de verovering van Indië te rechtvaardigen. "Bij de aanvang der tijden was alles gemeenschappelijk en kon iedereen gaan waar hij wilde". De vrije toegang tot alle rijkdommen der aarde en het verhandelen ervan, de universele bewegingsvrijheid van de mensen en hun recht om zich overal vrij te vestigen waren een natuurrecht. Maar aangezien de barbaren niet in staat waren om zelf hun heil te verzekeren, moesten de christenen die last op zich nemen, niet alleen om het Geloof te verheerlijken, maar in het belang van de onderworpenen zelf.

Daardoor verschenen zeer vroeg de thema's van een gemeenschappelijk patrimonium voor alle mensen, van de "last van de christen en van de blanke man", en die van de voorrang van het heil der mensen. Deze thema's waren totaal onbekend in de Oudheid en tijdens de oosterse en mediterrane kolonisaties. Deze ideeën van last (of plicht) en van het heil van (of de zorg voor) de mensen, zullen gedurende het hele koloniale tijdperk hun weg blijven maken, om hun meest expliciete formulering te krijgen in de tweede helft van de 19e eeuw.

Een pervers resultaat zal echter al dadelijk naar boven komen. Alle mensen zijn gelijk voor God en niemand heeft het recht om een ander tot slaaf te maken. De indianen moeten dus worden bevrijd. Maar het is niet verboden om diegenen te gebruiken die van nature slaven zijn, omdat ze door hun gelijken als slaven worden verkocht: de zwarten in Afrika. De slavernij van de indianen wordt dus vervangen door die van de zwarten. De rechtvaardiging van de kolonisatie gaat dus samen met die van de slavenhandel, maar met een achterpoortje: de slaven mogen worden vrijgemaakt wanneer ze door hun individueel gedrag hebben bewezen dat ze zoals de christenen ontkomen zijn aan hun erfzonde. De moderne slavernij bevatte dus, in tegenstelling met die van de Oudheid, haar eigen ontkenning: ondanks alle knepen van de casuïstiek was ze onverenigbaar met de christelijke geest van de kolonisatoren. Ze zal uiteindelijk worden afgeschaft, drie eeuwen na te zijn ingesteld, maar alleen in de christelijke landen. Verdoken achter valse schijn en alibi's zal ze elders de meest verspreide vorm blijven van uitbuiting van de mens door de mens.

Barbaren of goede wilden?

De beschavingen van de Azteken en de Inca's stortten ineen, de edele metalen van Amerika, de kruiden en de zijde van het Oosten verrijkten Europa en financierden de praal van de Renaissance. Intussen bleef de vraag naar de morele rechtvaardiging van de kolonisatie, die zich nooit had gesteld in de Oudheid, het onderwerp vormen van debatten tussen de nobelste geesten. Tegenover de te bekeren 'barbaar' van de Spanjaards zal men in Frankrijk weldra de 'goede wilde' plaatsen van Jean-Jacques Rousseau, of het 'pasgeboren kind' van Rabelais, dat men moet wiegen, opvoeden en beveiligen eerder dan inpalmen. In Engeland met Thomas Moore en Francis Bacon spreekt men van de 'utopians', modellen voor alle mensen.

Maar tezelfdertijd liep de geschiedenis voort, ver van die discussies. De verdeling van de aarde verliep nu met andere partners: Frankrijk, Engeland, Nederland, waarin de Heilige Stoel niet had voorzien, en op grond van motieven die veranderden naargelang de acteurs, de plaatsen en de omstandigheden. Overal plunderde, preekte, verbouwde, bad men of dreef men handel. Maar de oprechtheid van de ideeën kon niet in twijfel worden getrokken. Terwijl de Portugezen zich in Macao vestigden, de laatste van een hele reeks factorijen en het speelhol van Azië, werden ze verbannen uit Japan ten bate van de Nederlanders, omdat ze te openlijk wilden prediken en bekeren. De Spanjaarden verspreidden zich meer op het vasteland en vestigden in Paraguay gemeenschappen naar het beeld van de grote kloosters in de Middeleeuwen, tegelijk doordrongen van diepe christelijke spiritualiteit en van socialisme naar de ideeën van Charles Fourier. Overal, vooral daar waar het meest was geplunderd en gemoord, zoals in Peru en Mexico, werden kathedralen en kloosters van een ongehoorde rijkdom opgericht, ten dienste van een vurig, volks katholicisme terwijl dat in Europa begon te vervagen.

Het mercantilisme

Met het mercantilisme van Colbert in het midden van de 17e eeuw verschijnt echter een nieuwe vorm van kolonisatie die, zonder ze te willen vervangen, plaats neemt naast het christelijke apostolaat (de bekering van de barbaar) en de lekenfilantropie (de opvoeding van de goede wilde). Tegenover de geldmacht in Spanje, ontstaan door de ophoping van goud en zilver, rijpt eerst in Frankrijk en later in Engeland het idee dat men de binnenlandse rijkdom moet vergroten, de geldmacht van de metropool, door zo weinig mogelijk uit de buurlanden in te voeren en door de uitvoer te bevorderen. Zo zal men het goud van de buurlanden inlijven zonder zijn eigen goud te verliezen. God verbiedt overigens niet dat men zich op aarde verrijkt door profijt te trekken uit zijn goede daden, het apostolaat en de filantropie, en die worden ten dienste gesteld van het mercantilisme. De rijkdom zal het teken zijn waaraan de uitverkorenen zullen merken dat ze het eeuwig heil hebben verdiend of werden uitverkoren door de Almachtige.

Deze leer, die in haar laatste aspect wellicht werd beïnvloed door het protestantisme, zal van de koloniën economische afdelingen maken van het moederland. "Het doel van de koloniën is er handel mee te drijven tegen betere voorwaarden dan met de buurlanden, omdat met deze laatste de voordelen wederzijds zijn, en niet er een stad of een nieuw rijk te stichten" (Montesquieu). De kolonie mag dus enkel met het moederland handel drijven en dit niet beconcurreren. Ze mag geen eigenbelang laten gelden, ze bestaat slechts door en voor het moederland : dit is het koloniaal pact dat impliceert dat het moederland aan de kolonie alles levert wat ze nodig heeft, in ruil voor de producten die het moederland er uit haalt.

De grote maatschappijen

Engelsen, Fransen en Nederlanders stichten grote 'chartermaatschappijen' waaraan handelsmonopolies toegewezen worden voor een bepaald gebied, samen met de opdracht te zorgen voor vervoer, bevoorradings, bestuur, ja zelfs evangelisatie. Deze ideeën, die aan de bron zullen liggen van de moderne opvattingen van de complementariteit der economieën, van het protectionisme voor de nationale economie en van het dynamisme naar buiten van de privé-bedrijven, hebben ook in de liberale geesten het dogma verankerd van de voorrang van het economische op het sociale en het politieke.

De Franse Revolutie

Het mercantilistisch systeem, samen met de mythe van de goede wilde, die het haalt op de karikatuur van de slechte barbaar, zal nog lang na de Franse Revolutie blijven bestaan. Deze heeft zich inderdaad weinig of niet ingelaten met de koloniale problemen. Ze verwijst er slechts naar door een uitroep van Robespierre: "Laat de koloniën ten onder gaan!" en door een veroordeling van de slavernij. Deze veroordeling had slechts weinig effect, want de slavernij werd in de Franse gebieden niet eerder dan in 1848 afgeschaft.

Indirect nochtans, onder invloed van de egalitaire ideologie, groeit de idee van een politieke en niet slechts religieuze en culturele assimilatie. Ze wil aan al de inwoners van de koloniën dezelfde rechten verlenen als aan de inwoners van het moederland. Onafhankelijk daarvan, maar in de zin van de theologen en moralisten van de 16e en 17e eeuw, legt ze de nadruk op de zorg voor het gemeenschappelijk belang van de volkeren en van de enigheid van het natuurrecht.

Een betwist koloniaal pact en de eerste onafhankelijkheden

De gebeurtenissen hadden intussen hun beloop, schijnbaar onberoerd door de evolutie van de ideeën, maar er toch door georiënteerd. De grote chartercompagnieën, die stad noch rijk hadden moeten stichten, kregen steeds uitgestreker gebieden te besturen, zoals Oost-, West- en Nederlands Indië.

Het koloniale pact wordt niet meer gerespecteerd. De moederlanden kunnen door hun grote compagnieën niet meer alles laten leveren wat in zo uitgebreide gebieden gevraagd wordt, noch de hele productie van de koloniën opnemen. Uit hun lood geslagen door de industriële revolutie, zoeken ze afzet voor producten die niet meer beantwoorden aan de noden van de nog voortlevende primaire economieën in de koloniën. Europese kolonisten die eerst onverschillig staan maar daarna vijandig worden tegenover het mercantilisme, vestigen zich in Noord- en Latijns Amerika, in Australië en Nieuw-Zeeland en stellen zich steeds onafhankelijker op tegenover hun moederland. Uitgestrekte gebieden als China en Japan nemen aan geen enkel koloniaal pact deel. Rusland doet aan wat men 'grenskolonisatie' heeft genoemd. Het bereikte in 1645 de Stille Oceaan en in 1741 Alaska, waardoor het een eeuw vroeger oprukte naar het oosten dan dat de Angelsaksers het westen veroverden.

De sluiting in 1774 van de haven van Boston door de Engelsen, als reactie op de boycot van hun goederen door de Amerikaanse kolonisten, betekent het begin van het einde van het mercantilisme en het koloniaal pact. "Ik ben geen Spanjaard, ik ben een Amerikaan" hoort men in Zuid-Amerika rond dezelfde tijd verkondigen. Van 1810 tot 1824 ziet men de Spaanse en Portugese rijken uiteenvallen. Tenslotte verdwijnt in 1848 de laatste grote compagnie, de Indische, vlak na de Sepoy-oorlog die buiten haar om door Engeland werd gevoerd tegen zijn eigen Indische soldaten. Nieuwe chartermaatschappijen zullen weliswaar het leven zien na 1870, maar ze zullen gericht zijn op de valorisatie van economische zones en gronden.

Humanisten en liberalen

Bij het teloorgaan van het mercantilisme en de ontvoogding van koloniale gebieden, groeide onder humanisten en liberalen de idee dat de koloniën de goede wilden, die bij de onafhankelijkheidsstrijd bijna geen rol hadden gespeeld, onderdrukten. De voornaamste acteurs en belanghebbenden bij de golf van Amerikaanse onafhankelijkheden waren inderdaad de kolonisten, niet de inlanders. Uiteindelijk werden de koloniën een last voor het moederland. De heersende opinie wordt uitgedrukt door J.B. Say: "De echte koloniën van een handelsnatie zijn overal in de wereld de onafhankelijke volkeren. Die worden voor ons nuttige vrienden, die ons niet verplichten dure monopolies te verstrekken, noch op de uithoeken der aarde kostelijke administraties, een zeemacht en militaire vestigingen te onderhouden. Er komt een tijd dat we ons om dergelijke dwaasheden zullen moeten schamen".

Een niet-kolonialistische kolonisatie

Dat is het klimaat waarin Frankrijk van 1827 tot 1856 Algerije veroverde en vanaf 1859 Cochinchina, waarna het opnieuw vaste voet kreeg in Senegal - waar haar grote compagnie van Dieppe door de Engelsen verjaagd was - en ook nog militair binnendrong in de Sahara en Oceanië. Ondertussen trok Groot-Brittannië verder op in Noord-, Zuid- en Oost-Afrika. Het bewijs is geleverd dat kolonisatie niet de verwezenlijking is van een kolonialistisch plan - iedereen zou dat in die tijd hebben verworpen - maar dat ze eerder beantwoordt aan een onbewuste nood aan expansie en blijk geeft van Europees dynamisme. Vroeger had men het kolonialisme naar gelang van het tijdperk en de in zwang zijnde ideeën ingekleed met religieuze, economische of culturele motieven. Het bewijs werd ook geleverd dat bij gebrek aan koloniale roeping bij naties en individuen, aan de expansiedrang werd voldaan door militaire avonturen. Dergelijke avonturen gingen dan van start wegens schending van diplomatiek prestige, zoals een Franse consul ondervond toen hij een slag van een waaier had gekregen in Algiers, of om redenen van vergelding, of om een gelegenheidsideaal te verdedigen zoals het lot van de Engelse koopman in China of de Franse missies in Indochina. Waar het op aankwam was de nationale trots, het nationalisme en de wedij-ver. Dat is het wat zou leiden tot de mystiek en verheerlijking van de overzeese wereldrijken.

Deze niet-koloniale ondernemingen, waarin het moederland zijn hele leger en zijn militaire eer betrok, hebben bij de dekolonisatie ook geleid tot een zeer bloedige onafhankelijkheidsstrijd, zoals in Algerije en Indochina. Het hele moederland werd erin betrokken en niet alleen de kolonials, met wier belangen trouwens weinig rekening werd gehouden zoals het lot van de Algerijnse 'pieds noirs' zou aantonen.

Deze periode werd door de historici 'antikolonialistische kolonisatie' genoemd, omdat de belangen en de waarden van de kolonials genegeerd werden ten voordele van de moederlandse belangen. Ze werd ook gekenmerkt door het ontbreken van elke diepe reflectie over de betrekkingen tussen mensen en volkeren met verschillende culturen. J.B. Say en zijn tijdgenoten redeneerden alsof alle volkeren, op enkele folkloristische details na, in wezen dezelfde liberale opvattingen hadden, dezelfde rechtssystemen en contracten, dezelfde opvatting over handel en ruil, tot en met identieke beleefdheidsregels. Zo zit de geschiedenis vol van consulaire pesterijen, veroorzaakt door de etiquette op het stuk van préséance, begroeting en knieval, zo nodig bestraft met salvo's van kanonneerboten.

Imperialisme

Rond 1870 spreidt de Europese expansie, die sinds het begin van de eeuw allerlei soorten voorwendsels had gebruikt, bewust een imperialisme ten toon dat berustte op de superioriteit van het blanke ras. "Het blanke ras moet de lagere rassen be-schaven". Deze woorden komen niet uit de mond van een of andere Hitler maar van een goede Franse republikein, Jules Ferry, positivist en antiklerikaal, organisator van het lekenonderwijs en vermaard verdediger van de vrijheden. Gezegde plicht geeft het blanke ras recht tot overheersing, en om bases, steunpunten en gebieden te bezetten, wat de regering van de heer Ferry ook zal doen in Tunesië, Centraal Afrika, Madagaskar en Tonkin. De last van de blanke doet opnieuw zijn intrede en is in Groot-Brittannië gekleurd met religieus messianisme: "God werkt op een zichtbare wijze door het Angelsaksische ras als werktuig te gebruiken, om een sociale staat te creëren die gebaseerd is op politiek, vrijheid en vrede" (Cecil Rhodes).

België heeft een kolonie nodig

Alles wordt in het werk gesteld om de macht en de rijkdom te vergroten van de naties die deze last dragen. Alleen deze naties zullen deel hebben in de verdeling van de wereld en zullen grondstoffen en afzetgebieden vinden. "België heeft een kolonie nodig". Zo gaf Leopold II uitdrukking aan deze opvatting, waarin economische overwegingen, ingegeven door het Nederlandse model in Indonesië, zeker belangrijker waren dan de racistische en prestigeoverwegingen die toen golden in Frankrijk, Groot-Brittannië en Duitsland.

België, dat in 1908 eerder met tegenzin het Afrikaanse grondgebied van Leopold II erfde, voelde zeker geen enkele imperialistische roeping. In zijn betrekkingen met de kolonie beoefende het, tegen de stroom van de geschiedenis in, een voorzichtig voorvaderlijk mercantilisme, met een impliciet koloniaal pact en met grote compensaties die een charter en voorrechten kregen ten einde in te staan voor de infrastructuur en de ontwikkeling.

Om de financiën van de Staat niet te zeer te bezwaren deed België bovendien een beroep op drie grote korpsen die totaal onafhankelijk waren van de instellingen en van het budget van het moederland:

- de koloniale administratie, geïnspireerd door het trotse devies: 'heersen om te die-nen' en door drie dogma's, gedoceerd in alle universiteiten en de Koloniale Hogeschool: volstrekte voorrang aan het belang van de inlanders, het impliciet koloniaal pact en het onrechtstreeks bestuur via de gewoonterechtelijke hoofden en de inlandse rechtbanken. Vandaar de buitengewone belangstelling vanwege gewestbeheerders, magistraten en missionarissen voor het gewoonterecht, de etnografie, de talen, de autochtone kunst en muziek.
- de missies, die zich wijdden aan het onderwijs - dat trouwens bijna volledig aan hun zorg werd overgelaten - en een plaatselijke clerus en episcopaat vormden, welke een krachtige factor van nationale eenheid zouden worden.
- de maatschappijen, waarvan de mercantilistisch ingestelde moederlandse directies de uitvoer bevoorrechtten terwijl de plaatselijke directies streefden naar een uitgebreide autarkie; waarin de arbeiders, zoals het pasgeboren kind van Rabelais, ge-wiegd, opgevoed en beveiligd werden.

Zoals hierboven reeds gezegd, ging het Belgische paternalisme gepaard met een impliciet koloniaal pact. Dit laatste zou, indien openlijk geformuleerd, hebben moeten vallen onder de verbodsbepalingen van de Conferentie van Berlijn (1885), die het Congobekken voor alle naties had opengesteld. Maar de soevereiniteit over het centrum van Afrika door een kleine Staat zoals België, kwam iedereen goed uit in een periode waar de naijver van het strijdlustig imperialisme reeds aan het koelen was.

Naar het einde van het Europese leiderschap

Men begon inderdaad in Europa te geloven, in het begin van de 20e eeuw en vooral na de eerste wereldoorlog, dat de verdeling van de wereld omzeggens verwezenlijkt was en men er maar genoeg mee moest nemen. Daarom schiep men, toen men na de oorlog het Duitse koloniale rijk ging verdelen, de fictie van de gemeenschappelijke soevereiniteit van de naties die verenigd waren in de Volkenbond. Deze kende mandaten toe aan de mogendheden en die waren dus niet meer soeverein maar mandatarissen.

Waar ze geen rechtstreeks of onrechtstreeks bestuur uitoefenden of protectoraten of mandaatgebieden beheerden, verdeelden de mogendheden onder elkaar politieke invloedszones, zoals Frankrijk, Engeland en Rusland in China, Iran en Arabië of culturele of bevriende zones zoals Spanje en Portugal in Zuid-Amerika. Alleen Japan en Italië hadden nog imperialistische ambities.

De mogendheden waren overigens niet alleen Europees meer: Japan had voet gevat in Korea en China en de Verenigde Staten vestigden zich in de Antillen, verkeerden zich het kanaal van Panama en reikten tot aan de Filippijnen in Oceanië.

Het leiderschap ontsnapte aan Europa, dat zelf steeds meer verdeeld raakte door nationalisme en door liberale, fascistische en marxistische doctrines. In 1905 publiceerde de socialist Paul Louis een veroordeling van het koloniale systeem onder de titel 'Het Kolonialisme'. Dit was de eerste maal dat die benaming verscheen en ze zou alle tegenstanders verenigen, weliswaar slechts een halve eeuw later.

De socialisten waren trouwens onderling verdeeld over de koloniale kwestie. Voor sommigen openden de koloniën de mogelijkheid om te ontsnappen aan de kapitalistische uitbuiting door elders een nieuwe samenleving te verwezenlijken.

Jean Jaurès droomde even van een vreedzame koloniale expansie die de Jacobijnse idee van de assimilatie zou overnemen en aan alle gekoloniseerde volkeren het burgerschap van het moederland zou verlenen.

We zijn dus nog ver weg van de onafhankelijkheid van de gekoloniseerde volkeren. Deze zal pas openlijk worden opgeëist door Lenin en de Communistische Internatio-nale, en dan nog enkel onder vorm van bevrijding van het imperialisme, de verst doorgedreven vorm van kapitalisme. Proletariërs van ontwikkelde en onderdrukte overzeese landen, maar alleen van deze laatste, werden daardoor bijeengebracht onder dezelfde vlag, maar deze vlag dekte de kameraden van de aanpalende koloni-en op het continent niet. Het marxistische antikolonialisme vertoonde eigenaardige nuances. Wanneer Afghanistan later door de USSR zal worden aangevallen, zal de-ze laatste alle vergelijking met de aanval van Frankrijk en de USA op Indochina krachtig van de hand wijzen.

Uiteindelijk zal het koloniale systeem niet sneuvelen onder de argumenten van de antikolonialen van het moederland, maar door de evolutie van de ideeën in de gekoloniseerde landen zelf. Deze evolutie ziet men eerst bij de Amerikaanse kolonisten, daarna ook bij de andere gekoloniseerden. Deze ideeën krijgen vorm door de ontwikkeling van het onderwijs, de informatie en de culturele uitwisselingen die de kolonistoren zelf bevorderen. Zijzelf worden op hun beurt beïnvloed door de gedachten-stromingen in het moederland.

In de vorm waarin de kolonisatie zich ontwikkelde van de 15e tot de 20e eeuw, is deze tot aan het einde een uitdrukking geweest van de geest en het genie van Euro-pa, met inbegrip van zijn veelvuldige opvattingen en tegenstrijdigheden. Er zullen ongetwijfeld nog enkele decennia nodig zijn vooraleer Europa dit verleden volledig zal hebben verwerkt en, mits het zijn schuld voor de voorbije overheersing zal heb-ben ingezien, fier zal kunnen zijn dat het de wereld heeft georganiseerd rond zijn op-vattingen over natie, burgerschap en recht.

Om een uitdrukking te ontlenen aan onze Congolese vrienden: de kolonisatie maakt deel uit van ons aller Europese authenticiteit, kolonialen of niet.